

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-55>

УДК 338.43:330.131.7

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ З ВРАХУВАННЯМ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

THEORETICAL BASIS AND CLASSIFICATION OF RISKS TAKING INTO ACCOUNT THE FEATURES OF THE FUNCTIONING OF AGRICULTURAL SECTOR ENTERPRISES

Кириченко Наталя Валеріївна

кандидат економічних наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1721-258X>

Алещенко Людмила Олександрівна

асистент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7119-2922>

Kyrychenko Natalia, Aleschenko Liudmyla
Kherson State Agrarian and Economic University

У статті досліджено складові ризику в аграрному секторі економіки України, проведено аналіз параметрів бізнесу за видом економічної діяльності, розроблено авторський підхід до класифікації ризиків з урахуванням специфічних умов сільськогосподарських підприємств. Ґрунтовно проаналізовано понятійний апарат термінології обраної теми. Проаналізовано та узагальнено фактори, які зумовлюють ризик у господарській діяльності аграрних підприємств. Авторами визначено особливості процесу управління ризиками в контексті менеджменту підприємств, його складові. Представлена оригінальна класифікація ризиків, з якими стикаються аграрні підприємства у процесі своєї господарської діяльності. Зроблено висновок, що запропонована класифікація може представляти практичний інтерес для господарюючих суб'єктів і використовуватися в якості моделі для створення власної кваліфікаційної таблиці з урахуванням галузевих особливостей агропромисловості та стати одним з інструментів при прийнятті управлінських рішень, щодо побудови ефективної системи ризик менеджменту на підприємстві.

Ключові слова: ризики аграрних підприємств, класифікація ризиків, менеджмент, сільськогосподарське виробництво, ризик менеджмент.

В статье исследованы составляющие риска в аграрном секторе экономики Украины, проведен анализ параметров бизнеса по виду экономической деятельности, разработан авторский подход к классификации рисков с учетом специфических условий сельскохозяйственных предприятий. Основательно проанализированы понятийный аппарат терминологии выбранной темы. Проанализированы и обобщены факторы, которые обуславливают риск в хозяйственной деятельности аграрных предприятий. Авторами определены особенности процесса управления рисками в контексте менеджмента предприятий, его составляющие. Представлена оригинальная классификация рисков, с которыми сталкиваются аграрные предприятия в процессе своей хозяйственной деятельности. Сделан вывод, что предложенная классификация может представлять практический интерес для хозяйствующих субъектов и использоваться в качестве модели для создания собственной квалификационной таблицы с учетом отраслевых особенностей агропроизводства и стать одним из инструментов при принятии управленческих решений относительно построения эффективной системы риск менеджмента.

Ключевые слова: риски аграрных предприятий, классификация рисков, менеджмент, сельскохозяйственное производство, риск менеджмент.

Currently, the agricultural sector has the most risky area of activity. The risks of agricultural enterprises are the subject of scientific research, as they have a huge impact not only on the activities of economic entities, but also on the food security of the state as a whole. Conditions for the functioning and development of agricultural enter-

prises are quite specific, which are not typical of other industries, it is dependent on natural conditions, seasonality of production, the complexity of innovation, regional, sectorial, functional, technological, organizational factors and features of living organisms in the production process. It should be noted that in the domestic and foreign economic literature there are mostly general principles of management of enterprises and production in conditions of uncertainty and risk. Despite the significant number, thoroughness and complexity of the research, some issues focused on the development of effective tools and mechanisms for predicting the risks of their classification in the operation and development of agricultural enterprises in the economic literature have not received unequivocal opinions. This is what determined the choice of tasks and purpose of this study. The article examines the components of risk in the agricultural sector of Ukraine's economy, analyzes the parameters of business by type of economic activity, and develops an author's approach to the classification of risks taking into account the specific conditions of agricultural enterprises. The conceptual apparatus of the terminology of the chosen topic is thoroughly analyzed. The factors that determine the risk in the economic activity of agricultural enterprises are analyzed and generalized. The authors identify the features of the risk management process in the context of enterprise management, its components. The original classification of risks faced by agricultural enterprises in the course of their economic activity is presented. It is concluded that the proposed classification may be of practical interest to economic entities and can be used as a model to create their own qualification table taking into account the sectorial characteristics of agricultural production and become one of the tools for management decisions to build an effective risk management system of enterprise.

Keywords: risks of agricultural enterprises, risk classification, management, agricultural production, risk management.

Постановка проблеми. На даному етапі розвитку економіки країни аграрний сектор має найбільш ризиковану сферу діяльності. Ризики аграрних підприємств являють собою предмет наукових досліджень, так як мають значний вплив не тільки на діяльність господарюючих суб'єктів, а й на продовольчу безпеку держави в цілому. Умови функціонування та розвитку підприємств аграрного сектору носять досить специфічний характер, який не властивий іншим галузям, наприклад:

- залежність від природних умов;
- сезонність виробництва;
- складнощі, пов'язані з впровадженням інновацій;

– регіональні, галузеві, функціональні, технологічні та організаційні фактори та особливостей діяльності з урахуванням участі живих організмів у виробничому процесі тощо [1].

Також слід зазначити, що у вітчизняній і зарубіжній економічній літературі представлені здебільшого загальні принципи управління підприємствами і виробництвом в умовах невизначеності та ризику. Однак концептуальні та методичні основи виявлення, аналізу та подолання ризиків у діяльності аграрних підприємств представлені лише фрагментарно. В економічній літературі недостатньо уваги приділено дослідженням методичних основ формування системи ризик менеджменту в аграрному секторі, а також моделюванню, прогнозуванню і управлінню ризиками, здебільшого наукові напрацювання в цьому напрямі стосуються фінансових установ. У зв'язку з цим виникає гостра потреба визначення і розробки концепції управління ризиками, яка б враховувала вже існуючі на-

кові надбання з врахуванням особливостей функціонування аграрного сектору. При формуванні дієвого методичного підходу, також, не менш важливим є удосконалення класифікації ризиків у сільському господарстві для їх кращого розуміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам визначення економічних ризиків і їх класифікації присвячена достатня кількість наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених. Серед них можна виділити Дж. М. Кейнса, Г. Марковіца, А. Маршалла, Дж. Мілля, Ф. Найта [2], А. Сміта, Г. Великоіваненка [3], В. Вітлінського [3], В. Гранатурова [4], І. Литовченка [4], О. Дуброви [5], С. Клименка [5]. Дослідженням теоретичних і прикладних засад ризик менеджменту підприємств присвятили свої праці: В. Амбросов, Р. Біловол, М. Дем'яненко [6], В. Гросул [7], І. Єпіфанова [8], І. Макаренко [9], О. Терещенко [10] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наразі, незважаючи на значну кількість, ґрунтовність і комплексність проведених досліджень, окремі питання які зорієнтовані на розробку ефективних інструментів і механізмів передбачення ризиків їх класифікації у функціонуванні та розвитку сільськогосподарських підприємств в економічній літературі не отримали однозначних думок.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Саме це і обумовило вибір завдань та мету даного дослідження, що полягають в удосконаленні класифікації ризиків й поглибленні теоретичних і методичних засад визначення, аналізу і подолання їх на підприємствах аграрного сектору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відсутність єдності у тлумаченні сутності поняття «ризик аграрних підприємств» спричиняє складність ідентифікації кризового стану. На думку О. Андрушко, це пов'язано, головним чином, з тим, що кризовий стан становить сукупність багатьох кризових явищ [11]. К. Цапко акцентує увагу на тому, що «кризовий стан підприємства, це незапланований і небажаний, обмежений за часом процес, що спроможний істотно перешкодити або навіть унеможливити функціонування підприємства» [12].

Кризовий стан підприємства еволюціонує від проявів ризику до настання кризових явищ, що переходять у кризову ситуацію та стан ризику і, за відсутності кваліфікованого управлінського впливу, завершується критичною точкою – банкрутством. Проявами ризику є відхилення фактичних показників діяльності від запланованих, які можуть спричинити істотні зміни у функціонуванні та стані підприємства. У свою чергу, під кризовим явищем розуміють погіршення певних показників функціонування підприємства, що справляють негативний вплив на процеси його життєдіяльності і стають моментом загострення протиріч, що виникають у процесі взаємодії окремих елементів підприємства, як усередині, так із зовнішнім середовищем [12]. Якщо дестабілізуючий вплив зовнішніх та внутрішніх чинників підприємницької діяльності активізується (збільшуються за кількістю, підвищується сила їх впливу, особливо для господарюючих суб'єктів аграрного сектору, які залежать також і від природно кліматичних й антропогенних факторів), а система управління ризиками не встигає реалізувати необхідні ефективні управлінські рішення, підприємство починає втрачати прибутки, а іноді і майно [13].

Головна задача класифікації ризиків полягає в максимальній оптимізації представленої інформації про ризики в якості бази визначення використання тих чи інших методів і способів управління ними. На сьогодні не існує загальної думки й у виділенні ознак та принципів класифікації ризиків. В основному керуються при їх описі двома принципами: по конкретному змісту кожного типу і виду ризиків або за сферою господарської діяльності та поділом їх на групи з метою управління ними в залежності від джерела і етапу виникнення й можливості використання відповідного способу.

Ризики за сферою діяльності класифікуються в залежності від характеру очікуваного результату також на дві основні групи: чисті та спекулятивні. У свою чергу, враховуючи взаємозв'язки ризиків, у кожній групі відбу-

вається поділ на підгрупи, види та різновидності. Дана класифікація необхідна на самперед, на етапі ідентифікації ризиків, оскільки являє собою їх широкий перелік і дає основу для характеристики можливих наслідків. Однак вона, не зважаючи на ступінь деталізації, не дає можливості виділити та охарактеризувати всі існуючі потенційні ризики через неминуче їх дублювання, що ускладнює вибір загального підходу і методу управління ними. А оскільки умови функціонування аграрних підприємств мають специфічні особливості, які не притаманні іншим галузям (залежність від погодних (кліматичних) умов, сезонний характер, особливості використання технологій та специфічних засобів і форм виробництва), то вважаємо, що більш доцільно ризики аграрного сектору класифікувати за принципом поділу їх на групи (рис. 1).

Результати запропонованого підходу класифікації свідчать про можливість створення оригінального методу за допомогою якого підприємство може самостійно здійснювати групування власних ризиків, опираючись на відносно чіткі визначення за окремими групами ризиків, умовами і специфікою своєї діяльності. Основною складовою даного методу являється практичний розподіл ризиків окремого підприємства за власною системою управління ними. Виходячи з цього підходу при розгляді ризиків аграрних підприємств можна виділити одинадцять загальних груп, які в свою чергу містять власні підгрупи та можуть бути об'єднані в окремі категорії (за напрямками діяльності підприємства). Так, група ризиків, що виділяються за термінами впливу, можуть поділятися на довготривалі, середньострокові та короткочасні (одиничні).

Класифікаційний признак поділу за підприємницькою діяльністю передбачає підприємницькі та не підприємницькі ризики, що свідчить про відмінності між видами діяльності, яку можуть здійснювати господарюючі суб'єкти. Під підприємницьким ризиком розуміється, ризик, що виникає у наслідок фінансово-господарської діяльності підприємства з метою отримання прибутку, та на практиці існують і не комерційні організації (благодійні фонди), що також можуть відчувати вплив ризику.

За ступенем сприйняття ризику діляться на мінімальні (рівень можливих збитків та негативних наслідків в межах до 20%), припустимі (можливість втрат до 40%), не припустимі (характеризуються рівнем можливих негативних наслідків до 65%) та катастрофічні (можливість втрат від 65–100%).

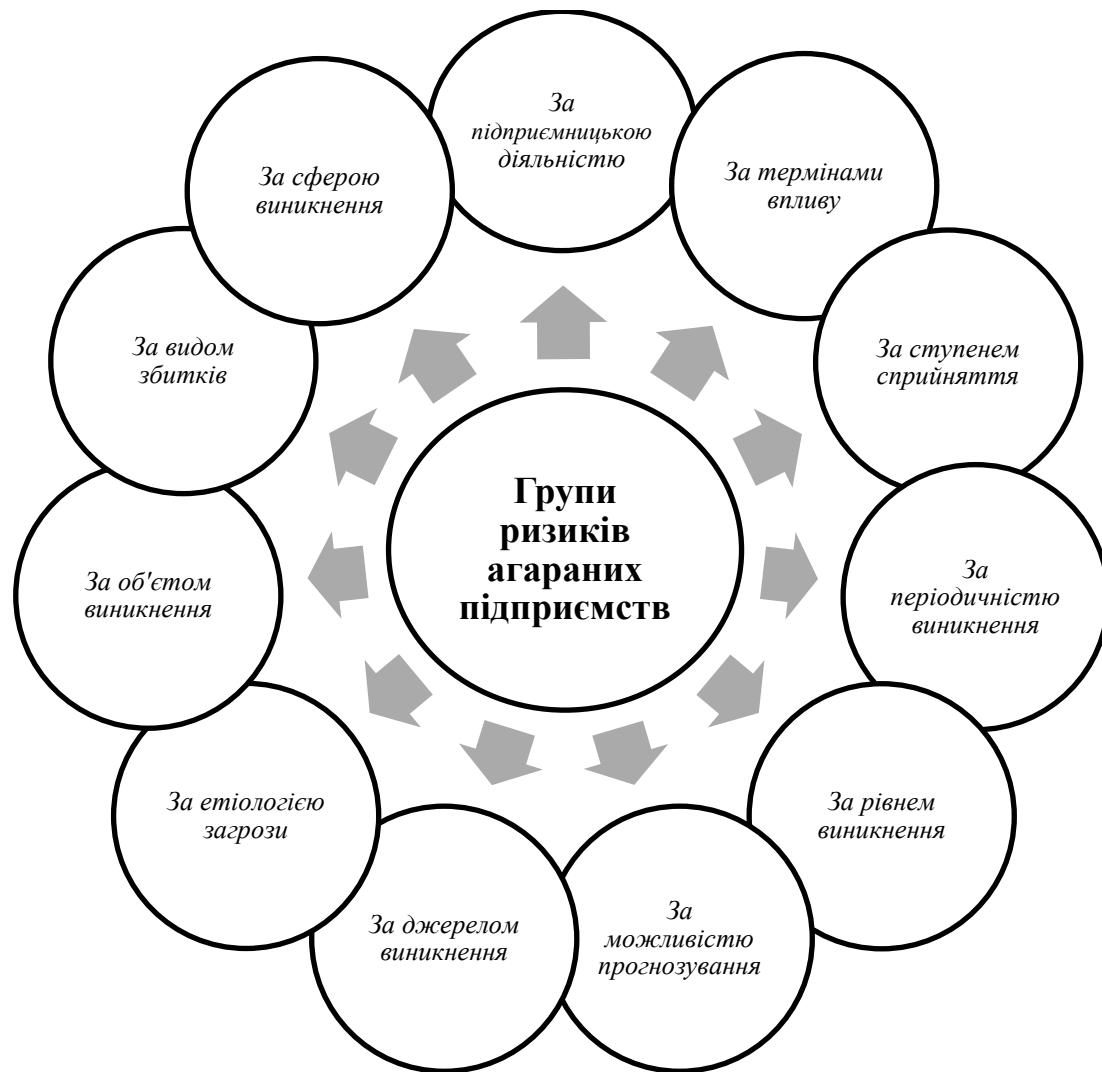

Рис. 1. Класифікація ризиків аграрних підприємств за групами

Джерело: складено авторами

За періодичністю виникнення ризики бувають системними (як правило їх виникнення обумовлено самою системою і ступінь їх прояву знизити неможливо) та не системні (виникають не часто та їх можна нівелювати).

Рівень виникнення ризику також відіграє важливу роль при прийнятті рішення, щодо вибору підходів і методів управління ними. За даною групою ризики діляться: на галузеві й міжгалузеві – залежать від сфери діяльності, а в аграрному секторі можуть діляться на ризики галузей рослинництва чи тваринництва та операційні (виробничі) ризики (мікрорівень), регіональні (мезорівень), державні (макрорівень) та глобальні.

За можливістю прогнозування ризику можна поділити на прогнозовані (які можливо передбачити) і не прогнозовані (виникають спонтанно внаслідок форс-мажорних обставин).

За джерелом виникнення вони залежать від факторів внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства. В сільському господарстві також можна виділити ризики, які залежать від об'єкту виникнення: вирощуваних й перероблюємих підприємством сільськогосподарських культур, видів тварин, що утримуються та оснащення і устаткування агропідприємства. За етіологією ризики агросектору класифікуються на антропогені (залежать від впливу людини) і природні (викликані природними силами).

За видом збитків виділяють наступні ризики:

1. Матеріальні ризики – витрати які з'являються за непередбачуваними обставинами реалізації проекту або планів виробництва, додаткових чи прямих витрат майна, устаткування, енергії і ресурсів.

2. Трудові ризики – пов'язані зазвичай з витратами робочого часу, трудових ресурсів тощо.

3. Фінансові ризики – пов'язані з отриманням грошового збитку, який викликаний непередбачуваними платежами (виплатою штрафів), або не поверненням боргів, чи неотриманням коштів за реалізовану продукцію тощо. Вони напряму пов'язані з фінансовою діяльністю підприємства (фінансування оборотного капіталу; залучення фінансових ресурсів; фінансування інвестицій; накопичення дебіторської заборгованості; бухгалтерський або податковий облік; обслуговування позик; розміщення вільних фінансових ресурсів та розподілу прибутку). Для більш зручної класифікації видів фінансових ризиків, пропонуємо їх узагальнити і представити за групами: кредитні; ризики ліквідності; інвестиційні; податкові; ризики планування.

До найбільш широкої класифікації ризиків слід віднести групування за сферою виникнення.

Треба відмітити, що ризики аграрних підприємств дуже специфічні і обумовлені умовами їх господарювання. Класифікація ризиків сільськогосподарських підприємств має

галузеве забарвлення і при цьому суміщає загально прийняті види ризиків, які притаманні будь-якому господарюючому суб'єкту.

Висновки. Запропонована класифікація може бути пристосована і перебудована для кожного окремого підприємства в залежності від випадку чи ситуації, в яких воно знаходиться. Для кожної задачі класифікація ризику може мати самостійне рішення, так як природа ризику, супроводжується по-перше видом діяльності та має свою визначену специфіку, яка задає доцільність наявності в системі класифікації тих чи інших ознак. Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що запропонована класифікація може представляти практичний інтерес для господарюючих суб'єктів і використовуватися в якості моделі для створення власної кваліфікаційної таблиці з урахуванням галузевих особливостей агровиробництва та стати одним з інструментів при прийнятті управлінських рішень, щодо побудови ефективної системи ризик менеджменту на підприємстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Танклевська Н. С., Кириченко Н. В. Активізація та ефективність впровадження інновацій аграрними підприємствами : монографія. Херсон : Гринь Д.С., 2015. 216 с.
2. Найт Ф. Риск, неопределенность и прибыль / Пер. с англ. Москва : Дело, 2003. 360 с.
3. Вітлінський В. В., Веливоіваненко Г. І. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія. Київ : КНЕУ, 2004. 480 с.
4. Гранатуров В. М., Литовченко И. В. Управление предпринимательскими рисками: вопросы теории и практики. Одесса : МУП Эвен, 2005. 204 с.
5. Клименко С. М., Дуброва О. С. Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризиків : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2005. 252 с.
6. Дем'яненко М. Я. Фінансова криза в аграрному секторі АПК. *Економічні науки. Серія : Облік і фінанси.* 2010. № 7(1). С. 408–414.
7. Гросул В. А. Механізм управління антикризовою стійкістю підприємства на основі методології когнітивного моделювання. *Economic efficiency of business in the conditions of unstable economy : Collective monograph.* – Aspekt Publishing, Taunton, MA, United States of America, 2015. P. 37–45.
8. Єпіфанова І. Ю. Сутність антикризового управління підприємства. *Економіка та суспільство.* 2016. № 2. С. 265–269.
9. Макаренко І. О. Алгоритм антикризового управління підприємством. *Актуальні проблеми економіки.* 2005. № 3. С. 104–109.
10. Терещенко О. О. Інститут фінансового контролінгу – інноваційна платформа для корпоративних фінансів і контролінгу. *Бухгалтерський облік і аудит.* 2014. № 5. С. 52–53.
11. Андрушко О. Б. Аналіз моделей діагностики кризового стану та загрози банкрутства підприємства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка» : Збірник наук. праць Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку.* 2005. № 547. С. 9–21.
12. Цапко К. О. Дослідження наукових підходів до визначення та оцінки кризового стану підприємства. *Управління розвитком.* 2012. № 2. С. 173–176.
13. Бабіна Н. О. Антикризовий фінансовий контролінг як фактор забезпечення економічної безпеки підприємства. *Ефективна економіка : електронне наукове фахове видання.* № 5. 2014. URL: www.economy.nayka.com.ua

REFERENCES:

1. Tanklevska N.S. and Kyrychenko N.V. (2015) *Aktyvizatsiia ta efektyvnist vprovadzhennia innovatsij ahrarnymy pidpriemstvamy* [Activation and efficiency of introduction of innovations by agrarian enterprises: monograph]. Kherson: Hrin D.S.
2. Najt F. (2003) *Risk, neopredelennost i pribyl* [Risk, uncertainty and reward]. Moscow: Delo.
3. Vitlinskyj V.V. and Velyvoivanenko H.I. (2004) *Ryzykologhiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi* [Riscology in economics and business]. Kyiv: KNEU.
4. Granaturov V.M. and Litovchenko I.V. (2005) *Upravlenie predprinimatelskimi riskami: voprosy teorii i praktiki* [Business risk management: theory and practice]. Odessa: MUP Jeven.
5. Klymenko S.M. and Dubrova O.S. (2005) *Obhruntuvannia hospodarskykh rishen ta otsinka ryzykiv: navch. posib.* [Establishment of state solutions and assessment of risks]. Kyiv: KNEU.
6. Demianenko M.Ya. (2010) "Financial crisis in the agrarian sector of the agro-industrial complex". *Ekonomichni nauky. Seriia: Oblik i finansy*, vol. 7(1), pp. 408–414.
7. Hrosul V.A. (2015) *Mekhanizm upravlinnia antykrizovoju stijkistiu pidpriemstva na osnovi metodolohii kohnityvnoho modeliuвання* [Economic efficiency of business in the conditions of unstable economy: Collective monograph]. Aspekt Publishing, Taunton, MA, United States of America.
8. Yepifanova I. Yu. (2016) "The essence of the anti-crisis management of the enterprise". *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 2, pp. 265–269.
9. Makarenko I.O. (2005) "Algorithm for anti-crisis management of an enterprise". *Aktualni problemy ekonomiky*, vol. 3, pp. 104–109.
10. Tereschenko O.O. (2014), "Institute of Financial Control – an innovative platform for corporate finance and control". *Bukhhalterskyj oblik i audyt*, vol. 5, pp. 52–53.
11. Andrushko O.B. (2005) "Analysis of models for diagnostics of a crisis stagnation and contamination of bankruptcy of an enterprise". *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»: Zbirnyk nauk. prats Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*, vol. 547. pp. 9–21.
12. Tsapko K.O. (2012) "Research of scientific approaches to the definition and assessment of the crisis of the enterprise". *Upravlinnia rozvytkom*, vol. 2, pp. 173–176.
13. Babina N.O. (2014) "Anti-crisis financial controlling as a factor in ensuring the economic security of the enterprise". *Efektivna ekonomika: elektronne naukove fakhove vydannia*, vol. 5. URL: www.economy.nayka.com.ua